

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

Студенттер мен жас ғалымдардың
«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ - 2014» атты
IX халықаралық ғылыми конференциясы

IX Международная научная конференция
студентов и молодых ученых
«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ - 2014»

The IX International Scientific Conference for
students and young scholars
«SCIENCE AND EDUCATION-2014»

2014 жыл 11 сәуір
11 апреля 2014 года
April 11, 2014

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ**

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«Ғылым және білім - 2014»
атты IX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
IX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«Наука и образование - 2014»**

**PROCEEDINGS
of the IX International Scientific Conference
for students and young scholars
«Science and education - 2014»**

2014 жыл 11 сәуір

Астана

УДК 001(063)
ББК 72
Ғ 96

Ғ 96

«Ғылым және білім – 2014» атты студенттер мен жас ғалымдардың IX Халықаралық ғылыми конференциясы = IX Международная научная конференция студентов и молодых ученых «Наука и образование - 2014» = The IX International Scientific Conference for students and young scholars «Science and education - 2014».
– Астана: <http://www.eni.kz/ru/nauka/nauka-i-obrazovanie/>, 2014. – 5831 стр.
(қазақша, орысша, ағылшынша).

ISBN 978-9965-31-610-4

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001(063)
ББК 72

ISBN 978-9965-31-610-4

©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті, 2014

Толғап ұстар күн қайда?!
(Доспанбет)
немесе

Күлдір – күлдір кісінетіп,
Күреңді мінер ма екеміз,
Күдеріден бау тағып,
Қамқапты киер ме екенбіз?!

(Ақтамберді)

XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың бас кезінде өмір сүріп, қазақ әдебиетінің дамуына елеулі үлес қосқан, қаншама еңбегі жетпесе де, бір еңбегінің өзі томдық шығармаларға алмастыруға келмейтін Байжан ақын – Торғай ақындық мектебінің бірегей, дара тұлғасы.

Қолданылған әдебиет

1. Қоденов М. Байжан ақын // Қостанай таңы. 2008, 30 шілде.
2. Қалиев А. Торғай ақындық мектебі: оқу құралы. – Арқалық, 2013. -73 б.
3. Мұқанов С. Қазақтың ХҮІІІ – ХІХ ғасырдағы әдебиетінің тарихынан очерктер. – Алматы: Арыс, 2002. – 272 б.

ӘОЖ 398.1:24-265.3 (574)

ҚАЗАҚТЫҢ КӨНЕ ЭПОСЫ

Темірханова Әсел Абатқызы

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің 3-курс студенті, Астана қаласы
Ғылыми жетекші: Л.А.Серғазы, ф.ғ.д., доцент

Халқымыздың рухани биіктігінің бір куәсі-ұлттық қазынаға айналған бай фольклоры. Соның ішінде эпикалық жырлар халық әдебиетінің сүбелі саласы. Сан ғасырдың сыр - сипатын бойына сіңірген эстетикалық көркемдігі келісті шығармалар - халықтың мәдени-рухани өмірінде ерекше орын алатын асыл мұра.

Фольклорды, соның ішінде эпикалық жырларды халық ауыз әдебиетінің жеке саласы ретінде қарап, оларды жанрлық түрлерге жіктеуді ғалымдар әркез назарда ұстады. Фольклоршылар ХІХ ғасыр зерттеушілерінің еңбектеріне сүйене отырып, ғылыми ізденістер жасады. Алайда, эпосты жанрлық түрлерге бөліп, жіктеу бірден қалыптаса қойған жоқ [1,5]. Эпос (грек. epos-сөз, баяндау, әңгіме, өлең) - 1) Әдебиеттің бір саласы. Құрамына ауыз, ертегі, әңгіме, новелла, повесть, роман, эпикалық поэма, эпопея жанрлары, сондай-ақ көркем очерктер кіреді. Эпостың басты ерекшелігі - өзі әңгімелеп отырған өмір құбылыстарын кең көлемде, эпикалық тұрғыдан қамтып, кейіпкер образын, көркем әдебиеттің алуан түрлі әдістерін мейлінше мол қамту арқылы суреттеу.

2) Ауыз әдебиетіндегі ел қорғаған батырлардың өмірін генеологиялық тұрғыдан, эпикалық сипатта жан-жақты суреттейтін жанрлар тобы. Қазақ ауыз әдебиетінде бұл жанрдағы шығармалар мейлінше мол ұшырасады. Оларды төмендегідей топтарға жіктеуге болады. Қисса-дастандар, лиро-эпостық жырлар, батырлар жыры, тарихи жырлар. Белгілі шығыс сюжеттеріне құрылған дастандар ("Сейфілмәлік", "Бозжігіт", т.б.) қазақ халық ауыз әдебиетіндегі лиро-эпостық жырлар("Қыз Жібек", "Қозы Көрпеш-Баян Сұлу" т.б.) батырлар жыры ("Алпамыс", "Қобыланды", "Ер Тарғын" т.б.) кейінгі дәуірде дүниеге келген тарихи жырлар ("Арқалық батыр", "Бекет батыр", т.б.) [4.86].

Көне эпостың жекелеген үлгілері немесе белгілері жөнінде жол-жөнекей айтылған ойлар кездеседі. Фольклорды зерттеген Ә.Марғұлан, Ә.Қоңыратбаев, М.Ғабдуллин, Н.С.Смирнова, Т.Сыздықов еңбектерінен бұл айтылғанға мысал табамыз. Академик

Ә.Марғұлан қазақ эпосын стадиялық жүйелеген еңбектерінде атам замандағы (архаикалық) эпосты жеке бір топ етіп қарастыруды ұсынып келгені көптен белгілі.

Белгілі фольклоршы Ә.Қоңыратбаев мақалалары мен зерттеулерінде көне эпосқа қатысты бағалы пікірлер мол. Ол эпостың шығу тегін, тарихын сөз еткен тұстарда бұл мәселеге әрдайым азды-көпті кідіріп отырады. Ғалымның сондай тұжырымдары оның "Эпос немесе оның айтушылары" деген зерттеуінде көбірек көрініс береді. Оның "... эпос басында ертегі, аңыз, шежіре түрінде айтылып... бірте-бірте ертегілік сарыннан айығып, тарихи-реалдық жырларға айналған" [2,3] деген тұжырымы құптарлық. Сонау XX ғасырдың жиырмамыншы жылдары А.Байтұрсынов эпосты ертегі, жыр тарихи жыр деп екі топқа бөлсе, Х.Досмұхамедұлы эпикалық жырдың қазақ халық әдебиетінің арналы бір саласы екенін айтады және оларды батырлық жырлар, тарихи өлеңдер, тұрмыстық жырлар деп жіктейді [1,5]. Әрбіріне қысқаша сипаттама береді.

Академик М.Әуезов 1927 жылы жарық көрген "Әдебиет тарихы" атты зерттеуінде эпикалық мұраларды батырлар әңгімесі ("Қобыланды", "Едіге", "Алпамыс", "Ер Сайын", "Шора", "Қамбар") ел поэмалары ("Қыз Жібек", "Айман-Шолпан"), тарихи өлеңдер ("Исатай - Махамбет", "Кенесары-Наурызбай") деп топтастырса, кейінірек батырлар жыры, ғашықтық жырлар, тарихи жырлар [1,6] деп үш салаға бөлді.

Бұл мәселеге С.Сейфуллин де ерекше назар аударған. Ол эпостық жырларды батырлық және ғашықтық деп екіге бөліп қарастырады. Академик жазушы С.Мұқанов "Халық мұрасы" деген еңбегінде эпостық жырларды батырлар жыры, ғашықтық жырлар, қиссалар деп үшке бөледі. Эпостық жырларды тегі және жанрлық жағынан топтастырған ғалымдардың бірі - Ә.Қоңыратбаев. Ол эпосты он түрге жіктейді:

1. Ертегілік эпос ("Ер Төстік", "Дотан батыр", "Құламерген -Жоямерген", "Мұлық - Зарлық", т.б.)

2. Түрік қағанаты дәуірінде туған жылнамалық эпос ("Орхон жазулары", "Күлтегін", "Тоныкөк" жыры)

3. Оғыз эпосы ("Қорқыт ата кітабы", "Оғызнама")

4. Тайпалық эпос ("Алпамыс", "Қобыланды", "Қамбар", т.б.)

5. Лиро-эпос ("Қозы Көрпеш-Баян сұлу", "Қыз Жібек", т.б.)

6. Ноғайлы эпосы ("Орақ Мамай", "Қарасай Қазы", "Ер Тарғын", т.б.)

7. Тарихи эпос ("Досан батыр", "Бекет", 1916жыл поэзиясы)

8. Шығыс дастандары ("Рүстем-Дастан", "Қиссалар")

9. Авторлық эпос ("Еспембет", "Өтеген", "Сұраншы батыр", т.б.)

10. Совет эпосы (Амангелді, Мәлік, Төлеген туралы жырлар) [1,7]

Соңғы кездері шығыстың желілерге құрылған дастандарды арнайы зерттеген ғалым Б.Әзібаева эпикалық мұраларды шығу тегі, даму жолдары, эволюциясы мен жанрлық белгілеріне қарай бас топқа жіктеуді ұсынды:

- " 1. Ертегілік эпос

2. Батырлық эпос

3. Романдық эпос (ғашықтық) эпос

4. Тарихи эпос

5. Дастандық эпос

Сонымен, көне эпостардың негізгі желісі үйлену болса, батырлық жырларда елді қорғау, жерді азат ету негізгі орында тұрады. Екі жырдың (көне эпос пен батырлық эпос) бұл жағынан да жанрлық айырмашылығы бар екенін көреміз.

Көне эпоста қиял-ғажайыптық оқиғалар басым. Эпос кейіпкерлері өздері сияқты адамдармен емес, қаскөй күштермен күресіп, жеңіске жетеді. Аңшылық өнер көріністері де көбірек кездеседі.

Фольклорлық шығармалар тарихымызды зерттеудегі құнды деректің бірі. Жалпы, қандай да болсын, фольклорлық шығарманың негізінде өмір шындығы бейнеленеді. Әрине, архаикалық фольклордан тарих іздеу қиын. Дегенмен де көне мифтік аңыз-әңгімелерден халықтың дүниетанымын, кейбір көне әдет-ғұрыптарының іздерін көруге болады. Ал түркі

дәуірінен бергі фольклорлық шығармалардан сол замандағы тарихи-этнографиялық болмыстың елесін, жаңғырығын таба аламыз

Қолданылған әдебиет

1. Сейітжанұлы З., Бисенбаев П. Қазақтың көне эпосы - Алматы: Аруна, 2008ж
2. Бердібай Р. Эпос мұраты - Алматы: Білім, 1997ж
3. Қоңыратбаев Ә. Қазақ фольклорының тарихы - Алматы: Ана тілі, 1991ж
4. Қазақстан ұлттық энциклопедиясы 10 том. Ә-Я - Алматы, 2007ж

ӘОЖ 398:801.6

«ҚЫПШАҚ АРУЫНДАҒЫ» ӘДЕБИ УАҚЫТ ПЕН КЕҢІСТІК (М.МАҒАУИН)

Тлеуметов Бауыржан Тлеуметұлы

Сатбаева Айжан Болатқызы

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды Мемлекеттік Университетінің студенттері, Қарағанды,
Қазақстан

Ғылыми жетекші – С.У.Такиров, ф.ғ.к, доцент

Әр көркем шығарма материалдық және идеалдық әлем табиғатын, зат және құбылыстарды, адамдардың сыртқы кейпі және ішкі жан дүниесін қалыптастыратындай шыншыл өмір бейнесін қамтиды. Бұған дәлел көркем шығармада әдеби кеңістіктің болуы.

Уақыт пен кеңістік ұғымдарының дәстүрлі ұлттық сипаты алдымен фольклорда сақталған. Ежелгі мифтерден бастап эпостық жырларға дейін, наным-сенім өлеңдерінен қазіргі әңгімеге дейін халықтың уақыт пен кеңістік туралы түсініктері сан-тарау кезеңдерді бастан кешірді. Көркемдік ойлаудың тарихын уақыт пен кеңістік туралы ұғымдардың қалыптасу тарихынан бөліп алуға болмайды. Түптеп келгенде, бұл мәселені арнайы қарастырудың маңыздылығы мынада:

Халықтың дәстүрлі түсінігін, дүниетанымын, оның даму жолдарын анықтауға септігін тигізеді;

Ұлттық ойлау жүйесінің қыр-сырын, типтік ерекшеліктерін ажыратуға көмектеседі;

Көркемдік ойлаудың даму сатылары, уақыт пен кеңістік ұғымдарының түрлі сипаты толып жатқан жанрлардың қалыптасу, өсу жолдарын да көрсете алады;

Әдебиет пен өнердегі ырғақ, цикл, бейнелеу тәсілдері де уақыт пен кеңістік туралы түсініктердің тарихымен сабақтас;

Ауызша сөз өнері мен жазба әдебиеттің ара қатысы да осы ұғымдар арқылы ажыратылады [1,79].

Осыған байланысты орыстың атақты ғалымы Д.С.Лихачевтың айтуы бойынша, дүниенің өзгеруіне қатысты түсініктің тереңдеуіне байланысты, уақыт образдары әдебиетте маңызды рөлге ие бола бастайды. Жазушылар уақыт түсінігін толығырақ зерделеп, шығармаларында «қозғалыс формасының алуант үрлілігі», уақыт өлшемдері көрініс табады [2].

Уақыт пен кеңістік ұғымы- көркем әдебиетте мүлде өзгеше құбылыс. Жазушы реалды уақыт пен кеңістікке бағынбайды, шығарма жазар алдында өз уақыты мен кеңістігін белгілеп алады. Әдеби уақыт өзінің реттілігін сақтауы не сақтамауы мүмкін. Оқырман шығарманы оқу барысында бірнеше минут ішінде онда бірнеше ғасырлардың қамтылғанын не керісінше, бірнеше минут ішінде суреттеліп отырған бір ғана сәттің орын алғанын түсінеді. Ал кеңістікті жазушы нақты не деректі күйінде шебер қолдана алады: ол кеңістіктің нақты мекенжайын көрсетеді я болмаса өмірде жоқ орынды құрастырып, дерексіз күйде қолданады.

Әдебиет пен өнерге байланысты уақыт пен кеңістікті зерттеуші ғалымдар үш салаға бөліп қарастыруда.